

ZAPOŠLJAVANJE OSOBA S INVALIDITETOM KROZ KONCEPT SOCIJALNOG PODUZETNIŠTVA KAO PRETPOSTAVKA UNAPREĐENJA KVALITETE ŽIVOTA

Prof.dr. Sabira Gadžo-Šašić²⁵⁸

Doc.dr. Nina Babić²⁵⁹

Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka

Odsjek za socijalni rad

Sažetak: Osobe s invaliditetom koje se inače smatraju isključenijim članovima svake zajednice teže ostvaruju pravo na rad, ali i sva ostala prava zagwarantirana međunarodnim dokumentima i nacionalnim zakonodavstvom zbog čega se za njih i češće veže lošija kvaliteta života. U cilju stvaranja društva u kojem bi svi imali jednake uslove prvenstveno za rad, ali i za jednake usluge u oblasti obrazovanja i zdravstva u modernim društvima, uključujući i bosanskohercegovačko, se nastoji kroz jačanje koncepta socijalnog poduzetništva stvoriti povoljniji ambijent za sve spomenuto. U tom kontekstu u radu je obrazložen značaj socijalnog poduzetništva što u najširem smislu riječi predstavlja profesionalno i inovativno rješavanje problema od strane poduzetnika kroz kreiranje sistemskih promjena koje nadilaze nedostatke tržišta i iskorištavaju dane mogućnosti. Za realizaciju istraživanja korištena je metoda intervjua, a cilj kvalitativne analize dobivenih rezultata je sagledavanje mogućnosti i ograničenja razvijanja koncepta socijalnog poduzetništva kroz zapošljavanje osoba s invaliditetom na području Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH). Prezentirani rezultati su pokazali da je koncept socijalnog poduzetništva upravo oblast u kojoj se češće radno angažiraju osobe s invaliditetom.

Ključne riječi: osobe s invaliditetom, socijalno poduzetništvo, zapošljavanje, kvaliteta života

UVOD

Prema „Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka“, ali i drugim međunarodnim dokumentima (Evropska socijalna povelja; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima) jedno od osnovnih prava čovjeka je pravo na rad. Stoga sve zemlje potpisnice, npr. „Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima“ priznaju pravo na rad koje obuhvata pravo, koje ima svako lice, na mogućnost zarađivanja kroz slobodno izabran ili prihvaćen rad (čl. 6). Ostvarivanje prava na rad, kao i prava na obrazovanje i zdravstveno osiguranje nerijetko mogu da budu pokazatelj nivoa kvaliteta života što predstavlja razinu blagostanja pojedinaca ili grupa u određenom društvu. Zapravo za kvalitetu života se u najširem smislu riječi može reći da predstavlja opće blagostanje koje uključuje objektivne faktore i subjektivno vrednovanje fizičkog, materijalnog, socijalnog i emotivnog blagostanja (Felce i Perry, 1995, prema Mujkić, Vuletić, 2002), a za što je svakako važno ostvarivanje socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava među kojima posebno mjesto imaju pravo na rad, obrazovanje i zdravstveno osiguranje. Zato ne iznenađuje da je u različitim pokušajima izrade koncepta za ispitivanje kvalitete života nastala definicija koja kvalitetu života opisuje kao kompleksan, sintetički doživljaj zadovoljstva ili nezadovoljstva životom, koji nastaje trajnom evaluacijom i reevaluacijom življenja pojedinaca. Ta evaluacija se odnosi na područja poput:

²⁵⁸ sabira.gadzo.sasic@fpn.unsa.ba

²⁵⁹ nina.babic@fpn.unsa.ba

posla, socijalne aktivnosti, međuljudskih odnosa i čuvstvenih veza (Krizmanić, 1992, prema Leutar, Lovreković, 2010). Kada se govori o pokazateljima kvalitete života onda već iz navedenog proizlazi njihova raznovrsnost. Ipak neki autori (Šućur, 2008) kao osnovne pokazatelje kvalitete života navode: ekonomski položaj, stambene uvjete, zdravstveni status i subjektivno zadovoljstvo životom, dok neki drugi (Despot – Lučanin, Lučanin i Petrak, 2005) izdvajaju socijalnu podršku, samoprocjenu zdravlja, funkcionalnu sposobnost i potrebe za uslugama skrbi. Slična podjela pokazatelja je i u istraživanju Despot - Lučanin, Havelka i Lučanin također iz 2005. godine u kojima se ispitivala samoprocjena zdravlja i potreba za uslugama skrbi.

Osobe s invaliditetom se u svim društvima suočavaju sa manjim ili većim ograničenjima u ostvarivanju prava od značaja za kvalitetu života koja se smatra prosječnom u odnosu na sredinu u kojoj žive. Razlog tome može se naći u izostanku akcija čija realizacija može doprinijeti unapređenju životnog blagostanja, odnosno kvalitete života. Zato u cilju stvaranja društva u kojem bi svi imali, u najmanju ruku slične uslove za unapređenje životnog blagostanja, kroz dostupno zapošljavanje, važno je ukazati na značaj socijalnog poduzetništva kojeg karakteriziraju tri komponente (Roger, Sally, 2009). Prva je identificiranje stabilne, ali inherentne i nepravedne neravnoteže koja uzrokuje isključivanje, marginalizaciju ili patnju dijela stanovništva kojem nedostaju financijska sredstva ili politička moć da ostvare bilo kakve korisne promjene za sebe. Druga komponenta se odnosi na prepoznavanje prilike u toj nepravednoj neravnoteži, razvijanje socijalno korisnih poduzetničkih poduhvata, korištenje inspiracije, kreativnosti, spremnosti na akciju, hrabrosti i snage za dobrobit, te na taj način izazivanje stabilne državne hegemonije. Na kraju treća komponenta se odnosi na stvaranje nove, stabilne ravnoteže koja oslobađa zarobljeni potencijal ili ublažuje patnju ciljane skupine, kroz imitiranje i kreiranje stabilnog sistema koji okružuje ravnoteža osiguravajući time bolju budućnost za ciljanu skupinu, ali i društvo u cjelini.

KVALITETA ŽIVOTA OSOBA S INVALIDITETOM

Prema UN Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom (2006) invalidnost je razvojni proces, a invalidnost nastaje kao rezultat djelovanja osoba s invaliditetom i prepreka koje proizlaze iz stajališta njihove okoline, te iz prepreka koje postoje u okolini, a koje sprječavaju njihovo potpuno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s drugim članovima tog društva. Već iz same definicije pojma invalidnost proizlazi i nerijetko rizik od nižeg kvaliteta života osoba s invaliditetom, a što je prema nekim autorima (Lakićević, 2012) postalo predmet proučavanja još 60-tih i 70-ih godina prošlog vijeka, kada je postalo jasno da osobe s invaliditetom predstavljaju populaciju sa istim potrebama kao i osobe bez invaliditeta, ali za koje se zbog barijera s kojima se susreću u društvu teže može vezati kvaliteta života koja se smatra prosječnom za sredinu u kojoj žive. Zapravo koncept kvalitete života kod invalidnosti uključuje intrapersonalne, interpersonalne i ekstrapersonalne aspekte života koji su međusobno isprepletani i tijesno povezani. Stoga neki autori (Jovanović, 2011) ističu da suština pojma kvalitete života kod osoba s invaliditetom obuhvata poboljšanje i unapređenje cjelokupnog njihovog življenja, te da se s tim u vezi ističu tri nivoa. Prvi nivo se odnosi na ostvarivanje ljudskih potreba, drugi na doživljavanje satisfakcije u aspektima koji su važni za neku osobu i treći postizanje viših nivoa ličnog uživanja i ispunjenosti. Zapravo u najširem smislu riječi kvaliteta života podrazumijeva pravo svakog čovjeka da je zadovoljan vlastitim životom, a princip poboljšanja kvalitete života može se fokusirati na pomoć ljudima da uživaju u životu u najvećoj mogućoj mjeri. Neki autori (Lakićević, 2012) posebno ističu da porodica kao cjelina ima svoju kvalitetu života, a koju čine životi svih njenih članova zajedno koji ima svoju dinamiku, ali koji određuje funkcionalnost i blagostanje tih članova. Zato isti autor navodi da kvaliteta života porodice koja ima člana s invaliditetom je ne samo određena, nego i podređena kvalitetu života tog člana porodice i to kroz realizaciju aktivnosti koje mogu uključivati različite vidove podrške od psiholoških ili materijalnih do sistemskih koje podrazumijevaju uključivanje osobe s invaliditetom u različite društvene aktivnosti, posebno na nivou lokalne zajednice. Stoga porodici pripada i velika uloga u pružanju podrške, ali i za stvaranje pretpostavki za uključivanje osoba s invaliditetom u svijet poduzetništva jer kroz podršku osobi s invaliditetom se omogućava da, na neki način, i samostalno, kroz svoj rad, pridonosi unapređenju vlastite kvalitete života, ali i svoje porodice. Dakle kada se govori o kvaliteti života osoba s invaliditetom čini se bitnim ukazati na to da kvaliteta života obuhvata sve objektivne dimenzije, ali da se kao najvažnije

ističu: materijalno blagostanje, zdravlje, obrazovanje, produktivnost, intimnost, sigurnost, zajedništvo i emocionalno blagostanje, a da subjektivni domeni obuhvaćaju ponderirane dimenzije prema njihovom značaju za pojedinca. Stoga kvaliteta života osoba s invaliditetom je multidimenzioni koncept i obuhvata prevashodno fizičko, socijalno i mentalno zdravlje, potom i materijalni status i blagostanje komfora (Lakićević, 2012), a posebna dimenzija pripada subjektivnoj procjeni značaja svakog spomenutog segmenta što može u konačnici da uslovi životno zadovoljstvo, odnosno nezadovoljstvo.

SOCIJALNO PODUZETNIŠTVO KAO PRETPOSTAVKA UNAPREĐENJA KVALITETE ŽIVOTA I VEĆE UKLJUČENOSTI OSOBA S INVALIDITETOM

Ne postoji općeprihvaćena definicija socijalnog poduzetništva (*social entrepreneurship*) zbog čega ne iznenađuje da stručnjaci različito definiraju taj pojam. Zapravo nerijetko se pod društvenim poduzetništvom podrazumijevaju neprofitne organizacije sa svrhom stvaranja društvene, a ne privredne vrijednosti i dobiti. Također kako se u literaturi može naći (Bosnić, 2013, prema Čaljkusić Ivanović, 2016) pod društvenim poduzetništvom se podrazumijeva društvena odgovornost tržišnih poduzeća i njihovih međusektorskih partnerstava, dok pak neki smatraju da je društveno poduzetništvo sredstvo za rješavanje društvenih problema, te poticanje društvenih promjena. Naime, socijalno poduzetništvo poznato još kao društveno poduzetništvo, se razvilo u vrijeme rastuće svijesti o tome da se količina problema s kojima se današnje društvo susreće teško može riješiti tradicionalnim neprofitnim i filantropskim pristupom. Zato se može reći da socijalno poduzetništvo predstavlja i djelovanje poduzetnika koji prepoznaje društveni problem, te na profesionalan, inovativan i održiv pristup sistemskim promjenama koje nadilaze nedostatke tržišta i iskorištavaju dane mogućnosti (Horvatin, 2013). Dok poslovni poduzetnici obično mjere učinkovitost pothvata kroz profit i povrat ulaganja, socijalni poduzetnici procjenjuju svoj uspjeh i kroz utjecaj na društvene promjene te kroz profit i povrat ulaganja. Zbog navedenih mimoilaženja u razumijevanju pojma teško je naći općeprihvaćenu i sveobuhvatnu definiciju socijalnog poduzetništva, te ne iznenađuje da Baturina (2013) ističe da socijalno poduzetništvo predstavlja „kišobran“ termin za velik raspon inovativnih i dinamičnih internacionalnih praksi u socijalnom i ekološkom području.

Iz različitih pojmovnih određenja socijalnog poduzetništva proizlazi i njegov značaj za osobe s invaliditetom koje su u odnosu na ostale skupine građana, kako je navedeno, teže zapošljiva kategorija članova zajednice. Zapravo, socijalno poduzetništvo je važan faktor stabilizacije na tržištu rada jer kroz forme zatvorenog i podržanog zapošljavanja prevenira negativne utjecaje kriza koje zahvaćaju upravo najranjivije skupine u koje se svakako ubrajaju osobe s invaliditetom, odnosno kojima prijete socijalna isključenost jer imaju poteškoća u sljedećim područjima: zapošljavanje, obitelj, socijalne mreže, zdravlje i osobne kompetencije (Vincetić i sur., 2013, prema Barbarić, 2014). Međutim neka istraživanja (Gadžo-Šašić, Čaušević, 2022) su pokazala da osobe s invaliditetom nerijetko nisu ni upoznate sa značenjem socijalnog poduzetništva, ali ni sa benefitima koji iz njega proizlaze.

Ipak mnoga društvena poduzeća prepoznala su vrijednost zapošljavanja osoba s invaliditetom (Broad, Saunders, 2008), a velika uloga u zapošljavanju upravo te marginalizirane skupine kroz socijalno poduzetništvo pripada WISE-ovim (engl. Work Integration Social Enterprise), odnosno društvenim poduzećima za radnu integraciju, koja su prepoznata kao jedan od glavnih tipova društvenih poduzeća. Prve inicijative društvenih poduzeća za radnu integraciju pokrenuta su od strane aktera civilnog društva: socijalnih radnika, aktivista zajednice, sindikata i drugih potaknutih kontekstom nezaposlenosti (Pavković, 2018). Ipak i pored mnoštva benefita od zapošljavanja osoba s invaliditetom kroz socijalno poduzetništvo neki autori (Caldwell i sur., 2016) ističu da postoji ona manje prihvatljiva strana, a to je da se mnoge kvalificirane osobe s invaliditetom danas i dalje usmjeravaju u zaštićene i neintegrirane uvjete zapošljavanja koji ne osiguravaju ekonomsku samodostatnost, nezavisnost i socijalnu inkluziju, te da od osoba s invaliditetom koje su zaposlene, samo manjina radi na puno radno vrijeme. O upoznatosti osoba s invaliditetom s benefitima poduzetništva i o mogućnostima koje se nude u toj oblasti na području Federacije Bosne i Hercegovine ranije su govorili neki autori (Gadžo-Šašić, Čaušević, 2022), pri tom posebno naglašavajući da je socijalno poduzetništvo kao mogućnost samozapošljavanja nedovoljno zastupljeno u Federaciji Bosne i Hercegovine, ali i u ostatku države, te da su krize koje su obilježile 21. vijek posebno negativno uticale na daljnje zaživljavanje primjera dobre prakse u ovoj oblasti. Međutim i pored navedenog

evidentno je da društvena poduzeća značajno doprinose integraciji osoba s invaliditetom, posebno onih koji su u riziku od trajne isključenosti s tržišta rada. Njihov doprinos se ogleda u pružanju niza usluga, i to: treninga, socijalne podrške i zaposlenja, čime se osobama s invaliditetom nastoji osigurati razvoj radnih vještina i kompetencija, radnih navika, ali i ekonomska samostalnost (Defourny, Nyssens, 2008, prema Marković i sur., 2017). Iz svega navedenog proizlazi da model socijalnog poduzetništva predstavlja iznimno važan način zapošljavanja osoba s invaliditetom i unapređenja kvalitete njihovog života. Uprkos činjenici da socijalno poduzetništvo u BiH još uvijek nije adekvatno prepoznato, u praksi se bilježe pozitivni primjeri što će biti prezentirano u nastavku ovog rada.

METODOLOGIJA

Cilj i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja je bio doći do saznanja da li se kroz uključivanje osoba s invaliditetom u oblast socijalnog poduzetništva može unaprijediti kvaliteta života osoba s invaliditetom na području Federacije Bosne i Hercegovine.

Polazeći od navedenog cilja postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

- Da li je socijalno poduzetništvo prepoznato u bh. društvu, odnosno na području FBiH?
- Koliko je razvijeno?
- Da li su stvorene zakonske i druge pretpostavke za razvoj socijalnog poduzetništva?
- Kakav je značaj socijalnog poduzetništva za prevenciju siromaštva, marginalizacije i socijalne isključenosti?
- Kako unaprijediti i ubrzati razvoj socijalnog poduzetništva?

Istraživački postupak

Istraživanjem su obuhvaćeni privredni subjekti čije se poslovne ideje baziraju na konceptu socijalnog poduzetništva, a to su: TMP Društvo za zapošljavanje slijepih i slabovidnih lica d.o.o. Sarajevo²⁶⁰ i INTRAG d.o.o. za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom Tuzla²⁶¹. Podaci su prikupljeni kroz dubinske polustrukturirane intervju sa predstavnicima privrednih subjekata. U obradi podataka korištena je kvalitativna analiza, a empirijska građa urađena je tako što su istraživanjem obuhvaćeni osnivači i rukovodioci socijalnih preduzeća na području FBiH. Zbog još uvijek nedovoljne zastupljenosti koncepta socijalnog poduzetništva na području cijele BiH, a samim tim i u FBiH intervjuom su obuhvaćena samo četiri ispitanika. Empirijska građa uređena je tako što su odgovori sudionika sažeti i parafrazirani, nakon toga su dorađene rečenice kao jedinice kodiranja, a

²⁶⁰ TMP je zaštitna radionica koju je osnovao Savez slijepih Bosne i Hercegovine 1968. godine kao Centar za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje slijepih i slabovidnih lica u Sarajevu.

Privredno društvo za zapošljavanje osoba s invaliditetom može ostvariti status zaštitne radionice ako u odnosu na ukupan broj zaposlenih zapošljava 40% osoba sa najmanje 70% i više invaliditeta, a najmanje šest osoba sa takvim invaliditetom i 20% osoba sa 100% invaliditetom, a najmanje tri osobe sa takvim invaliditetom, koje u skladu sa članom 29. Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH (Službene novine FBiH, br. 10/09, 2/10) ostvaruju pravo na tuđu njegu i pomoć.

Prema navedenom Zakonu zaštitnu radionicu mogu pojedinačno ili zajednički osnovati opštine, privredna društva, službe za zapošljavanje, udruženja osoba s invaliditetom, udruženja poslodavaca, sindikat, humanitarne organizacije, vjerske zajednice i druga pravna i fizička lica prema zakonskim propisima (član 30.)

²⁶¹ Intrag je privredno društvo, odnosno preduzeće za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, čija je osnovna djelatnost grafički dizajn i digitalna štampa malih tiraža, a osnivač je Informativni centar za osobe s invaliditetom „Lotos“ iz Tuzle.

zatim je realizirana procedura otvorenog kodiranja koje je urađeno u nekoliko koraka: a) pripisivanje kodova empirijskoj građi; b) pridruživanje srodnih kodova u kategorije i c) analiza značenja pojmova i kategorija (Hsieh Hsiu F., Sarah Shannon, S. 2005).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Intervjuom su obuhvaćena ukupno četiri ispitanika. Ispred Društva za zapošljavanje slijepih i slabovidnih lica (TMP) učestvovala su tri predstavnika, te jedan predstavnik preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom „Intrag“. U nastavku su prvo prezentirani rezultati do kojih se došlo kroz intervju sa predstavnicima TMP-a, a potom spoznaje do kojih se došlo od predstavnika Intrag-a.

Prema mišljenju predstavnika *TMP-a* socijalno poduzetništvo još uvijek nije prepoznato u našem društvu i nisu prepoznate mogućnosti koje ono nudi. Mišljenja su da se u sferi socijalnog poduzetništva najviše uradilo kod zapošljavanja osoba s invaliditetom. Učesnici u istraživanju posebno ističu da su firme koje zapošljavaju osobe s invaliditetom osnovane i posluju u sferi socijalnog poduzetništva, jer u njima rade osobe s invaliditetom koje bi imale smanjenu mogućnost rada na otvorenom tržištu rada. Zbog navedenog posebno naglašavaju da bi bilo upitno da li bi uposlene osobe s invaliditetom u TMP-u uopće i kako pronašle posao na otvorenom tržištu rada, jer su to teže zapošljive osobe s invaliditetom od 60 do 100%. U intervjuu su istakli da se u firmi posebno vodi računa o mogućnostima osoba s invaliditetom, te da je organizacija rada prilagođena smanjenim produktivnim mogućnostima uposlenika. Pored toga, vodi se računa o porodičnoj situaciji i svemu onome što predstavlja potencijalnu opasnost za radnika. Ispitanici su također naveli da im je od velike važnosti podrška organizacija osoba s invaliditetom, jer kako kažu upravo ta podrška koju primaju ih „dovodi u sferu socijalnog poduzetništva“. Također ispitanici su naveli da kada je u pitanju zapošljavanje osoba s invaliditetom, socijalno poduzetništvo postoji samo u segmentu gdje je osnivač i vlasnik organizacija osoba s invaliditetom. Naime, praksa pokazuje da se u svim drugim slučajevima, na neki način, osobe s invaliditetom zloupotrebljavaju. Prema riječima ispitanika zloupotreba se ogleda u dobivanju određenih finansijskih sredstava, poslovnih prostora, sredstava za rad itd. radi zapošljavanja osoba s invaliditetom, a onda se ostvareni profit ne ulaže u skladu sa principima socijalnog poduzetništva nego ostaje vlasniku. U firmama čiji su osnivači i vlasnici udruženja osoba s invaliditetom i u kojima se posluje po svim ekonomskim postulatima, odnosno tržišnim principima uz izuzetak da cilj nije profit, nego socijalna sfera, profit se, ukoliko se ostvari, vraća, odnosno reinvestira u sistem na način da se osnuje neka nova djelatnost, da se proširi postojeća djelatnost, da se nabave nova sredstva za rad, da se zaposli određeni broj novih radnika itd.

Kada je riječ o zakonskim pretpostavkama za razvoj socijalnog poduzetništva, ispitanici su mišljenja da bi u budućnosti trebalo donijeti poseban zakon o socijalnom poduzetništvu, ali koji ne bi smio ni na koji način ugroziti postojeća zakonska rješenja kad su u pitanju osobe s invaliditetom. Također, navode da postoji dobar niz drugih zakona koji u osnovi tretiraju zapošljavanje osoba s invaliditetom i socijalno poduzetništvo. Kao ključni zakon navode Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH, a dobru osnovu za razvoj socijalnog poduzetništva pružaju i Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba FBiH, Zakon o javnim nabavkama BiH, Zakon o zabrani diskriminacije BiH i drugi zakoni. Pored navedenog, ispitanici smatraju da postoji niz dobrih zakona urađenih po uzoru na neke zakone iz bivše Jugoslavije, ali i iz našeg okruženja i poštivanje ovih zakona daje dobru platformu, daje dobru osnovu za socijalno poduzetništvo, te da zakon o socijalnom poduzetništvu ne predstavlja ništa sam po sebi ako se ne može osigurati njegova provedba. Iz svega navedenog nije teško zaključiti da je neophodno da zakoni koji reguliraju ovu oblast budu postavljeni na realnim osnovama.

Kada je u pitanju zapošljavanje osoba s invaliditetom ispitanici posebno naglašavaju značaj Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom i poštivanje člana 9.

Zakona o javnim nabavkama BiH (Rezervirani ugovori)²⁶². U kontekstu svega navedenog u intervjuu su ispitanici naglasili da “oni ne traže milostinju ili neku socijalnu pomoć, nego jednostavno kroz ove rezervirane ugovore država pomaže u održavanju zaposlenosti osoba s invaliditetom, obezbjeđivanju njihove egzistencije, kao i materijalnih sredstava”, a što je u konačnici u interesu i same države i što je zagarantirano sadržajem UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (čl. 27) koju je BiH ratificirala još davne 2010. godine.

Na kraju ispitanici iz TMP-a dijele mišljenje da Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom ima izuzetno značajnu ulogu u podršci osobama s invaliditetom, ali ističu da se u praksi puno šta adresira na ovaj Fond i da postoje razne zloupotrebe njegovih sredstava.

Predstavnik *Intraga* ističe da je teško odgovoriti na pitanje da li je u Bosni i Hercegovini prepoznat značaj socijalnog poduzetništva, jer još uvijek nije usaglašeno šta se pod pojmom socijalnog poduzetništva zapravo podrazumijeva. U tom kontekstu, on ističe važnost donošenja zakonske regulative, kojom bi se najprije uredila definicija socijalnog poduzetništva, zatim socijalnih poduzeća, načini njihovog poslovanja, olakšice, kaznene mjere, ali i sve druge odredbe značajne za implementaciju socijalnog poduzetništva. Primjena koncepta socijalnog poduzetništva, prema riječima ispitanika je jedino prepoznata i ostvaruje se u odnosu na osobe s invaliditetom, pri čemu posebno izdvaja podršku Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom FBiH. Pomoć i podrška koju Fond pruža stvorila je dobre pretpostavke za samozapošljavanje kroz pokretanje vlastitog biznisa ili zapošljavanje u privredna društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Na ovaj način osobama s invaliditetom pruža se prilika da pokažu ili razviju svoje preostale mogućnosti, da izađu iz svojih domova, da osiguraju dodatna primanja za sebe i svoju porodicu i da pokažu da su korisni i vrijedni članovi društva. Iz svega navedenog proizlazi nemali značaj socijalnog poduzetništva koji kao takav, po svemu sudeći nije prepoznat na području BiH, ali ni FBiH na čijoj teritoriji je provedeno istraživanje. Zapravo, kako naglašava predstavnik *Intraga* “plasiranjem pozitivnih priča o zapošljavanju osoba s invaliditetom kroz medijske, ali i druge vrste javnih kampanja, te saradnju vladinog, nevladinog i privatnog sektora širi se društvena svijest o značaju i benefitima socijalnog poduzetništva koji se naročito vezuju za prevenciju siromaštva, marginalizacije i socijalne isključenosti osoba s invaliditetom kroz zapošljavanje u ovu oblast”. Pored prethodno spomenute obaveze donošenja realne i primjenjive zakonske regulative u oblasti socijalnog poduzetništva u FBiH, ali i u ostatku države u Intragu smatraju da su neophodne korekcije i dopune postojećih zakona koji ulaze u sferu socijalnog poduzetništva (npr. nedostatak kaznenih mjera u Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba sa invaliditetom FBiH).

Na osnovu stečenih spoznaja do kojih se došlo kroz provedeno istraživanje u kojem su metodom intervjuu obuhvaćeni predstavnici dva socijalna poduzeća koja egzistiraju na području FBiH proizlazi da bi dodatni angažman svih relevantnih aktera – vladinog, nevladinog i privatnog sektora imao značajan uticaj na razvoj i implementaciju socijalnog poduzetništva. Ovaj angažman se najprije ogleda u izradi i donošenju zakona o socijalnom poduzetništvu u FBiH, što bi omogućilo rješavanje nejasnoća u pogledu njegovog definiranja, osnivanja klasičnih socijalnih poduzeća, kao i prava i obaveza socijalnih poduzetnika. Pored zakonske regulative, za socijalno poduzetništvo je neophodna kontinuirana promocija u javnom mnijenju. Ovakav vid promocije za cilj ima širenje svijesti o njegovom značaju i benefitima u prevenciji siromaštva, nezaposlenosti i socijalne ekskluzije što dokazuju primjeri zapošljavanja osoba s invaliditetom, ali isto tako može biti putokaz za rješavanje problema i drugih marginaliziranih grupa. Polazeći od činjenice da, a što se pokazalo i u praksi, radna aktivacija osoba s invaliditetom rezultira sticanjem samopouzdanja, samopotvrđivanjem i osjećajem da više nisu “teret” društvu, gore navedene aktivnosti bi trebale biti imperativ za brži razvoj socijalnog poduzetništva i implementaciju njegovih ideja, a u cilju poboljšanja položaja svih marginaliziranih grupa u društvu.

²⁶² U ovom članu se kaže „(1) Ugovorni organ može u planu nabavki definirati postupke javne nabavke rezervirane samo za kandidate, odnosno ponuđače koji zapošljavaju, u odnosu na ukupan broj zaposlenih, više od 50% lica s invaliditetom, a koji ne mogu obavljati poslove u normalnim uslovima. (2) U obavještenju o javnoj nabavci ugovorni organ mora naznačiti da je postupak javne nabavke rezerviran isključivo za privredne subjekte iz stava (1) ovog člana“ (Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik BiH“, broj 39/14).

ZAKLJUČAK

Nejednaka raspodjela svjetskog bogatstva te izuzetno siromaštvo u tranzicijskim zemljama i zemljama u razvoju potaknulo je mnoge individue da na kreativan i inovativan način učine nešto, kako neki autori navode (Pavković, 2018), “dobro za čovječanstvo“. U tom kontekstu osnivači i pokretači ideja zapošljavanja osoba s invaliditetom kroz koncept socijalnog poduzetništva su oni koji u najširem smislu riječi predstavljaju dobro za jednu grupu teško zapošljivih članova zajednice. Naime socijalno poduzetništvo sve više postaje dio socijalne ekonomije i tržišne ekonomije, te tako koristeći poslovne principe i prakse, organizacije ili korporacije generišu prihod na tržištu sa ciljem prikupljanja sredstava za društvene ili ekološke ciljeve ili osnaživanje radnika i poboljšanja njihove ekonomske situacije. Govoreći o situaciji u Bosni i Hercegovini može se konstatirati, što su istakli i učesnici u istraživanju, da socijalno poduzetništvo nije prepoznato kao prioritetna oblast koju treba uređivati i razvijati zbog čega se u bh. društvu bilježe samo primjeri dobre prakse u ovoj oblasti, ali ne i nešto za što se može vezati kontinuitet i tradicija. Zapravo jedna od mjera Strategije socijalnog uključivanja²⁶³, koja predstavlja razradu strateškog cilja *Socijalno uključivanje* iz Strategije razvoja BiH, je razvijanje sistema podrške socijalnom poduzetništvu.

U samoj Strategiji se navodi da je za uključivanje socijalno isključenih kategorija u aktivno tržište rada potrebno osigurati podršku socijalnom poduzetništvu, kao jednom od oblika zapošljavanja teško zapošljivih kategorija, te da sistem podrške treba razviti prvenstveno na lokalnom nivou vlasti kao i na ostalim nivoima gdje se osniva i odvija socijalno poduzetništvo. Sistem podrške treba da obuhvati mjere kojima se pojednostavljaju administrativne usluge, finansijska podrška i olakšice (Đermanović, 2019). Međutim, prema riječima ispitanika koji su obuhvaćeni intervjuom stvarni efekti i rad na ovom pitanju još nisu evidentni. Stoga ne iznenađuje da se u Strategiji o nacionalnom okviru za razvoj socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini ističe nepovoljna situacija u pogledu njegovog razvoja. Kako se navodi u spomenutom izvještaju u BiH je izražena niska zastupljenost tri osnovne vrste poduzetničke aktivnosti, te se posebno naglašava da se prva odnosi na malo prisustvo rane poduzetničke aktivnosti sa srednjim/visokim očekivanjima rasta radnih mjesta, druga predstavlja nisku zastupljenost rane poduzetničke aktivnosti bez očekivanja rasta radnih mjesta i sa niskim očekivanjima rasta radnih mjesta, te treća malo prisustvo poduzetničkih aktivnosti zaposlenika.

Kao osnovni uzroci za opisano stanje u oblasti socijalnog poduzetništva za područje cijele BiH uključujući i FBiH na čijem području je realizirano istraživanje su nedovoljno poznavanje koncepta i mogućnosti koji se otvaraju putem socijalnog poduzetništva, nepostojanje adekvatnog institucionalnog i zakonskog okvira koji bi regulirao i poticao aktivnosti socijalnog poduzetništva, sporadični programi i inicijative za zapošljavanje putem socijalnog poduzetništva, nedostatak početnog kapitala, nedostatak potrebnih znanja i vještina. Uzimajući u obzir broj siromašnih i socijalno isključenih u Bosni i Hercegovini, kao i sveukupne posljedice globalne ekonomske krize, jasno je da se trenutna situacija u pogledu socijalnog poduzetništva mora promijeniti jer prema iskustvima Evropske unije, samo ono može u tržište rada efikasno integritati dugoročno nezaposlene i druge ranjive kategorije radno sposobne populacije (Đermanović, 2019). Iz svega spomenutog, ali i iz realiziranih intervjua sa ispitanicima koji se bave socijalnim poduzetništvom na području FBiH, proizlazi da je, za unapređenje koncepta socijalnog poduzetništva u BiH, neophodno generalno unaprijediti institucionalnu podršku i karakteristike poduzetničkog okruženja, koje će pružiti bolje uslove za njegov razvoj.

²⁶³ Strategija je do sada usvojena u FBiH, Brčko Distriktu, a očekuje se i usvajanje od strane Vijeća ministara BiH.

LITERATURA

- Barbarić, T. (2014). *Značaj socijalnog poduzetništva za osobe s invaliditetom*. Diplomski rad. Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Baturina, D. (2013). *Konceptualiziranje socijalnog poduzetništva i izazovi razvoja područja*. Zagreb: Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet Zagreb.
- Broad, G., Saunders, M. (2008). *Social Enterprises and the Ontario Disability Support Program. A Policy Perspective on Employing Persons with Disabilities*. Social Sciences and Humanities Research Council of Canada.
- Caldwell, K., Parker, S., Renko, M. (2016). *Social Entrepreneurs with Disabilities: Exploring Motivational and Attitudinal Factors*. Canadian Journal of Disability Studies. 5, 1.
- Čaljkusić Ivanović, M. (2016). *Društveno poduzetništvo u praksi*. Završni rad. Split: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Despot - Lučanin, J., Lučanin, D., Petrak, O. (2005). *Kvaliteta starenja - neka obilježja starijeg stanovništva Istre i usporedba s drugim područjima Hrvatske*. Revija za socijalnu politiku, 1 (13), 37-51.
- Đermanović, S. (2019). *Studija o nacionalnom okviru za razvoj socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: https://ruralnamreza.ba/wp-content/uploads/2019/11/Studija_Socijalno-poduzetnistvo-u-BiH.pdf
- Gadžo-Šašić, S., Čaušević, K. (2022). *Poduzetničke mogućnosti osoba s invaliditetom na području Federacije Bosne i Hercegovine*. Časopis Istraživanja Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ Mostar, 17/202, st. 155-179.
- Horvatin, T. (2013): *Socijalno poduzetništvo, Ekonomski portal novi pogled u svijet bussinesa*. Dostupno: <https://ekonomskiportal.com/socijalno-poduzetnistvo/>
- Hsieh H. F.; Shannon, S. (2005). *Three approaches to qualitative content analysis*. *Qualitative Health Research*. In Sage journal 15(9), 1277-1288.doi: 10.1177/104973230527668.
- Marković, L., Baturina D., Babić, Z. (2017). *Socijalna poduzeća za radnu integraciju (WISE) u postsocijalističkim zemljama*. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 53, 1, 139-158.
- Mujkić, A., Vuletić, G. (2002). *Što čini osobnu kvalitetu života: Studija na uzorku Hrvatske gradske populacije*. Liječnički Vjesnik, 2 (124), 64-70.
- Jovanović, M. M. (2011). *Kvalitet života osoba s invaliditetom u Srbiji*, Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Lakićević, M. (2012). *Socijalna integracija osoba s invaliditetom*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Leutar, Z., Lovreković, M. (2010). *Kvaliteta života osoba u domovima za starije i nemoćne u Zagrebu*. Časopis Socijalna ekologija, 1 (19), 55-79.
- Pavković, M. (2018). *Društveno poduzetništvo kao model zapošljavanja osoba s invaliditetom*, Diplomski rad. Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Roger, I. Martin; Sally, O. (2009). *Socijalno poduzetništvo*, Čakovec: Autonomni centar Akt.
- Šućur, Z. (2008). *Socijalna sigurnost i kvaliteta života starijih osoba bez mirovinskih primanja u Republici Hrvatskoj*. Revija za socijalnu politiku, 3 (15), 435-454.
- Ujedinjene nacije (1948). *Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, u: Ljudska prava – Odabrani međunarodni dokumenti*, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, IBHI, Sarajevo, 1996.
- Ujedinjene nacije (1966). *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*. Dostupno na: https://abc-advokati.ba/zakoni/Medunarodni_Pakt_o_ekonomskim_socijalnim_i_kulturnim_pravima.pdf
- Ujedinjene nacije (2006). *UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom*, izdavač i prevod (2008): Direkcija za ekonomsko planiranje BiH et all, Sarajevo, Banja Luka
- Vijeće Evrope (1996). *Evropska socijalna povelja (revidirana)*. Dostupno: <https://rm.coe.int/168047e017>
- Zakon o javnim nabavkama*, Službeni glasnik BiH, br. 39/14.
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom*, Službene novine FBiH, br. 10/09 i 2/10.

EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES THROUGH THE CONCEPT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS AN ASSUMPTION OF IMPROVING THE QUALITY OF LIFE

Abstract: *People with disabilities, who are usually considered more excluded members of every community, have a harder time realizing the right to work, but also all other rights guaranteed by international documents and national legislation, which is the reason they are often associated with a worse quality of life. In order to create a society in which everyone would have equal conditions primarily for work, but also for equal services in the field of education and health, in modern societies, including Bosnia and Herzegovina, efforts are being made to create better ambient for all of the above by strengthening the concept of social entrepreneurship. In this context, the paper explained the importance of social entrepreneurship, which in the broadest sense of the word, represents professional and innovative problem solving by entrepreneurs through the creation of systemic changes that overcome market shortcomings and use of the existing circumstances. The interview method was used for the realization of the research, and the goal of the qualitative analysis of the obtained limitations is to see the possibilities and development of the concept of social entrepreneurship through the employment of persons with disabilities in the territory of the Federation of Bosnia and Herzegovina (FBiH). The presented results showed that the concept of social entrepreneurship is precisely the field through which people with disabilities are engaged in work market.*

Keywords: *persons with disabilities, social entrepreneurship, employment, quality of life*